

ЕВОЛЮЦІЯ ЛІПНОГО ПОСУДУ ФРАКІЙЦІВ ВЕРХНЬОГО ПОТИССЯ

Наприкінці II тис. до н.е. починається формування одного з найбільших етносів Європи – фракійців. Вони визначили розвиток багатьох регіонів континенту, зокрема, Верхнього Потисся, де історія племен північної гілки етносу поділяється на шість етапів: 1) гавський (XII – початок VIII ст. до н.е.); 2) постгавський (VIII – сер. VI ст. до н.е.); 3) куштановицький (сер. VI – IV ст. до н.е.); 4) латенський (III – сер. I ст. до н.е.); 5) дакійський (сер. I ст. до н.е. – I ст. н.е.) та 6) культури карпатських курганів (II – IV ст. н.е.).

На окремих етапах розвитку місцеве населення зазнавало впливів іншорідних етноелементів (кельти, германці). При встановленні етнічної спорідненості носіїв взаємозмінюваних археологічних культур важливим джерелом виступає ліпний посуд, який з віку в вік вбирав та зберігав традиції домашнього керамічного виробництва.

Основні форми посуду північних фракійців: горщики, корчаги, миски, вази та черпаки. За своїм призначенням та технікою виготовлення кераміка виділяється у дві групи: кухонну (А) та столову (Б).

Група А. Посуд зі значним вмістом в тісті домішків (жорства, шамот, пісок), які іноді роблять поверхню бугристою. Використання домішків забезпечувало вогнетривкість виробів та запобігало деформації кераміки (Бобринский, 1978, с.90, 105-108). Випал добрий, але нерівномірний. Колір від світло до темнокоричневого, жовтий чи охристий. Крім шишкоподібних виступів, на ранньому етапі посудини орнаментувались розчосами трави або соломи. Подібна практика зникає у куштановицьких племен. Натомість починає використовуватись наліпний валик з пальцевими защипами, що є характерною ознакою фракійського керамічного комплексу. В подальшому наліпний орнамент набуває різноманітних форм і мотивів, які широко представлені на посуді дакійської культури. Застосовуються горизонтальні та вертикальні валики, гірлянди та підковки з защипами чи насічками, різноманітні шишкоподібні наліпи, виступи. Іноді створювались композиції з цих орнаментацийних прийомів.

Серед кухонного посуду домінують горщики, які за формою класифіковані в сім основних типів.

Тип І. Широкогорлі посудини з невиділеним вінчиком і слабоовальним тулубом, який звужується до днища. Параметри: діаметр вінчика (D) – 12,5-35 см; діаметр дна (d) – 8-13 см; висота (H) – 13-42 см

(рис.1, 1-6). Широко представлені в керамічних комплексах культури Гава, зберігаючи форми кераміки носіїв культур середньої бронзи. На передкуштановицьких пам'ятках відомі в незначній кількості (Budinský-Krička, 1976, tab.III, 9; Попович, 2002, рис.2, 1). Форма застосовується до пізньоримського часу (Catalogul..., 2007, nr. cat. 210).

Тип II. Діжкоподібні горщики з параметрами: D – 9-22 см; d – 4-15,5 см; H – 8-23 см (рис.1, 7-12). В регіоні, на пам'ятках культури Гава-Голігради, представлені фрагментарно. Цілі форми відомі на Прикарпатті в голіградській групі (Крушельницька, 1976, рис.10, 16). Фіксуються і у передкуштановицький час, наприклад, у похованні 38 Войнатіни (Budinský-Krička, 1976, tab.VIII, 7). В подальшому отримують широкого розповсюдження, особливо на пам'ятках дакійської культури (Котигорошко, 2004, с.173, рис.1, 1-14) і застосовуються до II – IV ст. н.е. (Dumitrașcu, Vader, 1967, pl.XV).

Тип III. Горщики витягнутої форми з плавно відігнутим вінчиком і овальним тулубом. Параметри: D – 10-18 см; d – 7-13 см; H – 14-28 см (рис.1, 13-17). Як і горщики I типу, походять від посуду носіїв культур середньої бронзи. Виробництво, за винятком пам'яток латенської культури, де вони поки не виявлені, зберігається до пізньоримського часу (Kotigoroško, 1995, fig.113, 7).

Тип IV. Невеликі, приземисті горщики з добре відкритим горлом, плавно відігнутим вінчиком і овальним тулубом, з найбільшим розширенням в середній частині корпусу. Параметри: D – 11-19 см; d – 8-14 см; H – 12-25 см (рис.1, 18-22). Поява фіксується на передкуштановицьких пам'ятках (Miroššayová, 1987, tab.IV, 14;), а застосування простежується до пізньоримського часу (Kotigoroško, 1995, fig.113, 10).

Тип V. Приземисті горщики, зазвичай з довгим, злегка відігнутим вінчиком і округлобким тулубом. Найбільше розширення припадає на середину чи трохи нижче середини корпусу. Параметри: D – 8-18 см; d – 5-13,5 см; H – 10,5-25,2 см (рис.1, 23-25). З'являються в керамічних комплексах куштановицької культури (Попович, 2006, рис.38, 3). У латенський час відомі в одиничних екземплярах, зокрема, в похованні 5 Валалікі-Коштяни (Саšaj, Mačalová, 1987, obr.7, 2) і на кельтському могильнику Пішкольт (Nemeti, 1988, fig.8, 7). Широко представлені на пам'ятках дакійської культури (Kotigoroško, 1995, fig.31, 8-10; 43, 23-25), після чого зникають із керамічних комплексів регіону.

Тип VI. Горщики витягнутих пропорцій з високо піднятими плечиками і конічним тулубом. Параметри: D – 16-22 см; d – 12-14,5 см; H – 20-23 см (рис.1, 26-27). З'являються на дакійських пам'ятках (Котигорошко, 2004, рис.1, 27), а найбільшого поширення отримують у

пізньоримський час (Смішко, 1960, таб. XVIII, 1, 8; XIX, 3; Kotigoroško, 1995, fig. 113, 1-3; 114, 10).

Тип VII. Горщики з добре відкритим горлом, плавно відігнутим вінчиком, випуклим тулубом, високо припіднятими плечиками. Параметри: D – 15-21 см; d – 9-14 см; H – 20-25 см (рис. 1, 28-29). Як і кераміка попереднього типу, фіксуються на пам'ятках дакійської культури (Котигорошко, 2004, рис. 1, 26), кількісно зростаючи в комплексах пізньоримського часу (Kotigoroško, 1995, p. 136, fig. 114, 1-9; Смішко, 1960, таб. XVIII, 3, 9, 11, 13; XIX, 14-15).

Корчаги. Відносно великі за розміром посудини для зберігання припасів (Котигорошко, 2004, с. 174). По профілюванню відповідають горщикам II, III, IV та VII типів.

Окремо відзначимо корчаги діжкоподібної форми (профілювання аналогічне горщикам II типу). D – 26-40 см; d – 14-22 см; H – 28-50 см (рис. 1, 30-32). Фрагментарно відомі на поселенні IV ст. до н.е. в Стретавці (Miroššayová, 1979, obr. 9, 7; 1987, Tab. IX, 20). Одна посудина зафіксована на кельтському могильнику в Пішкольті (Németi, 1988, fig. 7, 2). Широкого розповсюдження отримали на дакійських пам'ятках (Котигорошко, 2004, рис. 2, 1-5).

Щодо інших корчаг цієї групи, то вони представлені тільки в керамічних комплексах дакійської культури, зокрема, Малокопанського городища (Котигорошко, 2004, рис. 2, 6-9, 11-12).

Група Б. Столовий посуд виготовлявся більш дбайливо. Глиняне тісто добре відмучене з дрібними домішками шамоту та піску. Поверхня загладжувалась чи покривалась чорним, рідше коричневим лискуванням. Це надавало посуду естетичного вигляду та ущільнювало поверхню (Семёнов, Коробкова, 1983, с. 208). Випал добрий. Основні форми складають горщики, корчаги, миски та черпаки.

Горщики. Біконічної форми, вінчик не виділений або відігнутий. Параметри: D – 8-27 см; d – 5-19 см; H – 16-33 см (рис. 2, 1-5). З'являються на пам'ятках класичного етапу культури Гава (X-VIII ст. до н.е.), що пов'язується з впливом лужицької культури (Балагури, 2001, с. 315). Посуд біконічної форми відомий на передкуштановицьких пам'ятках (Budinský-Kříčka, 1976, tab. IX, 6), але найбільшого поширення отримав в VI – IV ст. до н.е. (Попович, 2006, рис. 22, 1-2, 5, 9; 30, 6; 33, 11; 34, 11; 47, 4). Представлений і в наступному періоді, однак в значно меншій кількості, наприклад, на поселенні латенського часу в Берегах (Котигорошко, 2005, рис. 7, 4) і на могильнику Пішкольт (Németi, 1988, fig. 7, 23; 8, 6). Зустрічається в дакійській культурі (Котигорошко, 2004, рис. 2, 10), але вже серед кераміки кухонного призначення. На пам'ятках культури карпатських курганів ліпні біконічні горщики невідомі, але форма

представлена в колекції кружального посуду (Смішко, 1960, таб.ХVІІ, 11; таб.ХІХ., 5,7).

Корчаги. Виділяються два основні типи.

Тип І. Біконічні корчаги з найбільшим розширенням тулуба, спущеним у нижню третину корпусу. Шийка висока $D - 13-39$ см; $d - 7-26$ см; $H - 22-95$ см (рис.2, 6-11). Традиція виробництва запозичується носіями культури Гава від попередників (Кеменцеи, 1986, с.122). Однак, для культури Гава характерні свої варіанти з видавленими роговими виступами, які прикрашалися круговими канелюрами (рис.2, 6). Їх зазвичай називають урнами типу вілланова або амфорами типу Гава. Орнамент наносився також на плечики та шийку. Подібні корчаги Й.Паулік відніс до варіанту В (Paulik, 1968, obr.4). Вироблялись і корчаги без рогових виступів або з невеликими виступами-упорами (варіант А по Й.Пауліку) (Paulik, 1968, obr.3).

На передкуштановицьких пам'ятках корчаги цього типу представлені невеликими уламками і не піддаються реконструкції.

В подальшому також виділяється два варіанта, які можна вважати похідними від гавських корчаг-амфор, а техніка виготовлення змінюється. Це відображається у значному зменшенні використання канелюрного орнаменту, погіршенні лискування та потовщенні стінок посудин (Попович, 2006, с.33).

Варіант А. Представлений опуклими корчагами, у яких найбільше розширення в нижній третині. Прикладом виступає корчага з кургану І куштановицької культури в с.Невицькому (Попович, 1985, рис.8, 1). На ній відсутні шишкоподібні виступи та багаточисельні канелюри. Залишається один канелюр, який чітко відокремлює плечики від шийки (рис.2, 7). І.І.Попович (2006, рис.24, 4) датує посудину II пол. VI – I пол. V ст. до н.е. Подібна корчага присутня і на кельтському могильнику Чумешті в похованні 35 (Crişan, 1971, pl.XV, 2; Zigra, 1967, fig.26), яке І.Г.Крішан датує II пол. IV ст. до н.е. (Crişan, 1971, p.70-72) (рис.2, 9).

До цього варіанту також відноситься корчага з поховання 19, кельтського могильника в Пішкольті, яке визначається фазою LT B2 (Németi, 1989, fig.3, 3) (рис.2, 10). На цій основі вона виступає пізньою серед корчаг даного варіанту. Зникнення елементів, притаманних попереднім варіантам (канелюри та шишкоподібні виступи), пояснюється появою в регіоні гончарного виробництва.

Варіант Б. Корчаги з біконічним тулубом, у яких максимальне розширення припадає на нижню третину корпусу. На місці найбільшого розширення зазвичай присутні невеликі виступи-упори (рис.2, 8). Аналогічні форми знаходимо серед гавських амфор, різниця полягає у відсутності канелюр (Paulik, 1968, obr.3,6,8-9). Найбільш розповсюдженні на пам'ятках сер. VI – IV ст. до н.е.: Білки (Попович, 2006, рис.18, 3),

Куштановиця (Böhm, Jankovich, 1936, tab.XX, 5), Лічартовець (Miroššayová, 1987, Tab.XII, 21), Саніслеу II (Németi, 1982, Abb.15, Gr.53, 1; Abb.16, Gr.64, 20), Сомотор (Miroššayová, 1987, tab. X, 15). В подальшому зустрічаємо їх тільки на дакійському городищі Мала Копаня, де вони мають більш витягнуті пропорції (Котигорошко, Прохненко, Зомбор, 2005, рис.4, 9) (рис.2, 11).

Тип II. Корчаги з роздутим, приземистим тулубом, шийка висока. Вінчик відігнутий, дно зазвичай вузьке D – 12-46 см; d – 8,5-15 см; H – 28-42 см (рис.2, 12-14). Як і корчаги першого типу, генетично походять від посуду носіїв культур середньої бронзи. Змінюється форма шийки. Для раннього етапу культури Гава характерне циліндричне горло, яке в класичний етап культури стає воронкоподібним (Балагури, 2001, с.311). Зустрічаються на переважній більшості пам'яток культури Гава: Сомотор, Сомоторська гора (Demeterová, 1986, tab.II, 6; V, 8), Тисашвари (Кеменцеи, 1986, рис.41, 12), Диндешті (Марта, 2007, рис.1, 2), Серецел, Речі, Шинкрени (Paulik, 1968, obr.7,1-2,4). Далі корчаги цього типу широкого розповсюдження не отримали. Один екземпляр відомий з передскіфського горизонту поселення на горі Сомотор (Miroššayová, 1987, s.141; tab.X, 19) (рис.2, 13). В куштановицький час, так само, відома одна з могильника Жорнина (Попович, 2006, рис.27, 5) (рис.2, 14). В подальшому на пам'ятках регіону не зустрічаються.

Наступна форма північнофракійського ліпного посуду представлена мисками, виділеними в чотири основні типи.

Тип I. Конічні миски з пелюсткоподібними, невиділеними вінчиками. D – 14-42 см; d – 8-15 см; H – 11-14 см (рис.2, 15-16).

Тип II. Миски з добре виділеними плечиками, від яких тулуб конічно звужується до дна. Між собою різняться довжиною відігнутих назовні і прикрашених пелюстковими виступами вінчиків. D – 23-30 см; d – 7-9,5 см; H – 10,5-14,5 см (рис.2, 17-18).

Подібний посуд присутній на пам'ятках культури Гава (Кеменцеи, 1986, рис.43, 10; Балагури, 2001, рис.102, 4,9; Demeterová, 1986, tab.VI, 15; VII, 6), де він виготовлявся у традиціях попередніх культур (Кеменцеи, 1986, с.122; Балагури, 2001, с.311). Фрагментарно відомі на передкуштановицьких пам'ятках (Попович, 2002, рис.6, 12), і часто зустрічаються на пам'ятках куштановицької культури (Попович, 2006, рис.17, 4; 30, 8; 33, 2; Miroššayová, 1987, tab.V, 12,15,19; VI, 24) та Саніслеу-Нір (Németi, 1982, Abb.5. Gr.1,1; Abb.7. Gr.13,6; Abb.8. Gr.16,1, Gr.17,5; Abb.11. Gr.32,14). У подальшому не вироблялись.

До II типу, як варіант, можна віднести миски, які по профілюванню ідентичні, але без пелюсткових виступів на вінчику. D – 15-46 см; d – 5-12 см; H – 5-25 см (рис.2, 19-21). Виробництво їх починається у VI-IV ст. до н.е. (Miroššayová, 1987, tab.VI, 14; XI, 19,25,28) і продовжується до I ст.

н.е. (Котигорошко, 2004, рис.4, 17-24), варіації зберігаються до пізньоримського часу.

Тип III. Конічні миски з прямим не виділеним вінчиком. D – 14,5-30 см; d – 3,5-8 см; H – 4-14 см (рис.2, 22-27).

Тип IV. Від конічних мисок відрізняються добре виділеним, загнутим всередину вінчиком. Між собою розмежовані за розміром і нахилом вінчика. D – 9,5-38 см; d – 4-17 см; H – 3,5-16 см (рис.2, 28-33).

Миски III та IV типів відомі на пам'ятках культур середньої бронзи, від яких носії культури Гава запозичують їхню форму, що зберігається в наступних культурах. Так, миски III типу виготовлялись до пізньоримського часу (Kotigoroško, 1995, fig.115, 10-11), а виробництво мисок IV типу безперервно продовжується до дакійської культури включно (Котигорошко, 2004, рис.4, 30).

Вази. Представляють собою миску, посажену на високий піддон. D – 15-52 см; d – 8-18 см; H – 16-34 см (рис.2, 34-36). Початок виробництва визначається VI – IV ст. до н.е. Для куштановицької культури притаманні вази, у яких верхня частина по профілюванню відповідає мискам IV типу. В латенській культурі регіону невідомі, що можливо пов'язано з обсягами дослідження пам'яток цього часу.

В подальшому відомі в дакійській культурі, де вони є поширеним і характерним посудом. В цей самий час, серед ваз, виділяється декілька варіантів у залежності від профілювання верхньої частини (Котигорошко, 2004, с.175). Продовжується їх виробництво, в незначній кількості, і носіями культури карпатських курганів (Смішко, 1960, таб. XIV, 5; XIX, 6; Kotigoroško, 1995, fig.102, 1,4).

Черпаки. Серед цієї форми посуду виділимо два основні типи.

Тип I. Конічні черпаки з не виділеним вінчиком. D – 7,9-21 см; d – 2,4-9 см; H – 6-9 см (рис.2, 37-42). В культурі Гава подібні черпаки представлені двома варіантами: з невеликою, круглою ручкою (Кеменцеи, 1986, рис.43, 15-16) і з великою ручкою, яка виступала над устям (Demetrová, 1986, tab.III, 5; V, 2; VII, 8). В подальшому зберігається виробництво тільки черпаків другого варіанту. Відомі вони на передкуштановицьких (Miroššayová, 1987, tab.IV, 4,10-11) і куштановицьких пам'ятках (Miroššayová, 1987, tab.V, 16; Попович, 2006, рис.21, 11; 38, 13). В латенській час подібні черпаки зникають. З Чумешті відомий один подібний посуд, однак, він має більш приземисту форму, ручка невелика і ледь виступає над вінчиком (рис.2, 40) (Crişan, 1969, pl.XXXVII, 5). На думку І.Г.Крішана він є проміжною ланкою в еволюції від конічних черпаків з великою петельчатою ручкою до конічних чаш (Crişan, 1969, fig.65), які в дакійській культурі отримали широке розповсюдження і є характерним посудом групи А (Котигорошко, 2004,

с.174, рис.3, 1-65). В незначній кількості відомі на пам'ятках пізньоримського часу (Dumitrașcu, Bader, 1967, fig. 17; pl. II).

Тип II. Черпаки біконічної форми. Горло виділене, вінчик плавно відігнутий. Ручка кріпилась у вінчика і найбільшого розширення тулуба. D – 4-17 см; d – 3-11 см; H – 6-18 см (рис.2, 43-47).

Черпаки подібних пропорцій застосовувались носіями культури Гава, які запозичили їхнє виробництво у населення попередніх місцевих культур (Кеменцеи, 1986, с.122; рис.43, 25). На передкуштановицьких пам'ятках невідомі. Далі зустрічаємо в керамічних комплексах куштановицької культури, де виділяються черпаки з великою ручкою, яка має відросток (Попович, 2006, рис.49, 2; 52, 2-3). В латенський час змінюється розмір ручки, вона трохи виступає над устям (Kotigoroško, 1995, fig.13, 14). В дакійській культурі подібні черпаки стають розповсюдженою формою посуду (Котигорошко, 2004, с.175; рис.5, 1-7). На пам'ятках пізньоримського часу вони відсутні.

Розглянувши хронологічний аспект основних типів ліпного посуду фракійців Верхнього Потисся, зазначимо, що керамічне виробництво започатковане на традиціях носіїв культур середньої бронзи, нащадки яких взяли участь у формуванні культури Гава. Це відображається у запозиченні форм посуду та його декоруванні.

Посуд групи А, за час використання тієї чи іншої форми, крім оздоблення, суттєвих змін не зазнав, за винятком морфології складу глиняного тіста. Інша ситуація з посудом групи Б. Зберігаючи свої пропорції, кардинально змінюють свій зовнішній вигляд корчаги I типу, що відображається у зникненні канелюрів та шишкоподібних виступів. Корчаги II типу виходять із вжитку в період латену, як і миски з пелюстковими виступами. Спостерігається зменшення асортименту посуду цієї групи, що пов'язано з його уніфікацією. Зміни пояснюються появою та розповсюдженням гончарного виробництва. Посуд, що вироблявся на гончарному крузі, позбавлений подібного орнаменту, використання якого було недоцільним. В свою чергу, це відбилось і на виробництво ліпного посуду, який починає імітувати кружальний, а частково ним замінюється. Особливо це відчутно в пізньоримський час, коли створюються великі гончарні центри (виробничий район Міц) (Котигорошко, 2008, с.216-217). В основному, залишається виробництво деяких форм горщиків групи А, а посуд групи Б майже повністю витісняється гончарною сіроглиняною керамікою.

Подальшого розвитку зазнають форми ваз, що проявляється у виникненні декількох варіантів, черпаки I типу еволюціонують у конічні чашки, а другого, зникають.

Поряд з цим відчувається вплив суміжних культур. Це відзначається у появі посуду біконічної форми, який є типовим для лужицької культури. У

керамічному виробництві куштановицьких племен починає широко використовуватись наліпний валик із пальцевими зашипками і з'являються черпаки з високою петельчатою ручкою, яка має відросток. Це є результатом впливу скіфських культур.

Запропонована типологія фракійського ліпного посуду та дані його еволюції зі здобуттям нових матеріалів будуть корегуватися, але вже зараз можемо говорити про традиції в керамічному виробництві північнофракійського субстрату, що, в першу чергу, відображається у тривалому використанні певних форм та орнаменту.

Moizhes V.V. (Uzhgorod, Ukraine)

Evolution of Moulded Crockery of Upper Tisza Region Thracians (Summary)

The article is devoted to the moulded crockery of Northern Thracians at the main stages of their presence in the region: Gava (XII – beginning of VIII BC); Post-Gava (VIII – middle of VI BC); Kushtanovytsya (middle of VI – IV BC); Laten (III – middle of I BC); Dacian (middle of I BC – I AD); and the culture of Carpathian Burial Mounds (II – IV AD). It was traced that ceramic production of Upper Tisza region Thracians was based on the traditions of the bearers of middle bronze culture, whose descendants participated in the formation of Gava culture. It reflected in adoption of crockery form and decoration.

The vessels, large earthenware pots, the vases, and the scoops are the most wide-spread forms of ceramic. They are classified into kitchen (A) and food ware (B) groups by their destination and production technique. Group A crockery did not significantly changed, except the decoration, during the period of its usage. Grass or straw comber disappeared during Kushtanovytsya period. Comber was replaced by modeled roller with the finger cogs which was peculiar characteristic of Thracian ceramic complex. Later modeled ornamental pattern acquired diverse forms and motives, which were widely represented on the crockery of Dacian culture. Horizontal and vertical rollers, garlands and small horseshoes with the finger cogs or combers, diverse cone-like models and ledges were used. Sometime the compositions were made using these ornamental patters.

Group B crockery experienced different history. Preserving the proportions, type I large earthenware pots drastically changed their exterior. They lost flutes and cone-like models. Type II large earthenware pots went out of usage during Laten period, as well as dishes with petal shaped ledges.

The crockery of this group became less diverse which was caused by unification process. Changes were the result of potter's wheel introduction and spreading of pottery production. Crockery made on potter's wheel was deprived

of inappropriate ornamentation. Consequently, this effected production of earthenware ceramics which started to imitate potter's wheel ceramics or was substituted by pottery.

This trend strengthened during the late Roman period when big centers of pottery production appeared. Mainly some forms of group A vessels preserved but the crockery of group B almost disappeared or was substituted by gray clay pottery.

The vases continued their development which reflected in introduction of several their versions. The scoops were developed into conical cups.

Undoubtedly, proposed typology of Thracian earthenware crockery and data on its evolution will be correct in the future using new materials. Nevertheless it can be already stated that Northern Thracians had traditions of ceramic production which, first of all, reflected in long-term usage of certain forms and ornamentation.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балагури Э.А. Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы. – Ужгород, 2001.
2. Бобринский А.А. Гончарство Восточной Европы. – М., 1978. – 272 с.
3. Кеменцеи Т. Культура Гава // Археология Венгрии. – 1986. – С.115-138.
4. Котигорошко В.Г. Классификация керамики дакийского городища Малая Копаня // Carpathica-Karpatika. Давня історія Карпато-Дунайського ареалу та суміжних регіонів. – Ужгород, 2004. – Вип.31. – С.172-192.
5. Котигорошко В.Г. Верхнє Потисся в епоху латену // Carpathica-Karpatika. Давнина і сучасність. – Ужгород, 2005. – Вип.33. – С.18-57.
6. Котигорошко В.Г., Прохненко І.А., Зомбор І.Т. Результати дослідження Малокопанського комплексу в 2004 р. // Археологічні дослідження в Україні 2003-2004 рр. – Запоріжжя, 2005. – С.179-182.
7. Котигорошко В. Верхнє Потисся в давнину. – Ужгород, 2008.
8. Крушельницька Л.І. Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. – К., 1976. – 146 с.
9. Марта Л. Обряд закопування амфор на поселеннях періоду пізньої бронзи в Сомешанській долині // Carpathica-Karpatika. – Ужгород, 2007. – Вип.36. – С.4-16.
10. Попович І.І. Курган куштановицької культури в с.Невицьке на Закарпатті // Археологія. – 1985. – №50. – С.50-62.
11. Попович І. Нові джерела для вивчення передкуштановицького горизонту пам'яток ранньозалізного віку Закарпаття // Матеріали і

- дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2002. – Вип.8. – С.73-91.
12. Попович І.І. Закарпаття за доби раннього заліза. – Kraków-Lwów, 2006.
13. Семёнов С.А., Коробкова И.Ф., Технология древнейших производств. – Л., 1983. – 256 с.
14. Смішко М.Ю. Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери. – К., 1960. – 187 с.
15. Böhm J., Jankovich J. Skythové na Podkarpatské Rusi. I. Mohulové pohřebište v Kuštanovicích. – Praha, 1936.
16. Budinský-Krička V. Predkuštanovické žiarové pohrebisko vo Vojnatine // SA. – 1976. – XXIV. – S.119-149.
17. Catalogul colecției de arheologie. – Satu Mare, 2007.
18. Crișan I.H. Ceramica daco-getică. – București, 1969.
19. Crișan I. În legătură cu datarea necropolei celtice de la Ciumești // Marmatia. – Baia Mare, 1971. – P.55-92.
20. Demetrová S. Počiatky gávskej kultúry na východnom Slovensku // SA. – 1986. – XXXIV. – S.97-131.
21. Dumitrașcu S., Bader T. Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit. – Muzeul de istorie Satu Mare. – 1967.
22. Gašaj D., Močalová H. Keltské žiarove hroby z Valalikov-Košťian // HC. - 1987. - 18. - S.247-262.
23. Kotigoroško V. Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î. e.n. – IV e.n. (Perioare La Tene și romană). – București, 1995.
24. Miroššayová E. Záchranný výskum halštatského sídliska v Stretavke, okr. Michalovce // AR. – 1979. – XXXI. – 2. – S.121-143.
25. Miroššayová E. Problematika osídlenia východného Slovenska v dobe halštatskej // SA. – 1987. – XXXV. – 1. – S.107-164.
26. Némethi I. Das späthalstattzeitliche Gräberfeld von Sanislau // Dacia. – 1982. – XXVI. – S. 115-144.
27. Némethi I. Necropola Laténe de la Pișcolt, jud. Satu Mare. I // Traco-dacica. – 1988. – IX. – P.49-73.
28. Némethi I. Necropola Laténe de la Pișcolt, jud. Satu Mare. II // Traco-dacica. – 1989. – X. – P.75-114.
29. Paulik J. K problematike východného Slovenska v mladšej dobe bronzovej // Zborník slovenského národného múzea. Historia 8. – 1968. – S.3-43.
30. Zirra V. Un cimitir celtic în nord-vestul României. – Baia Mare, 1967.
-

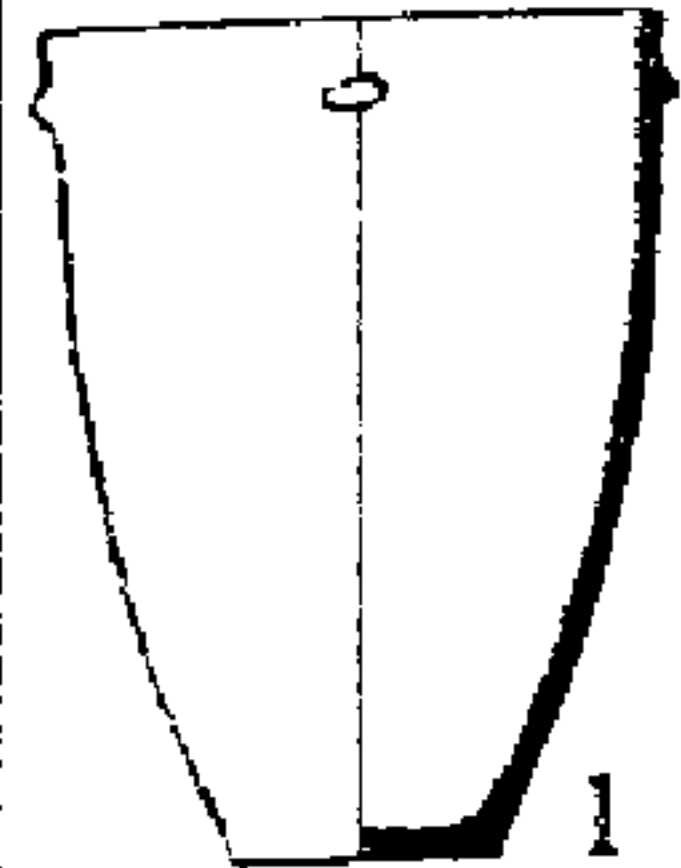
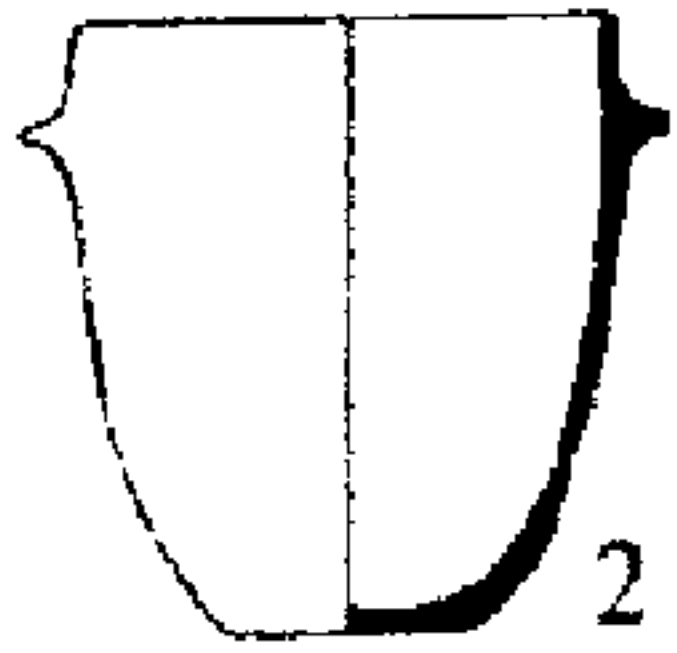
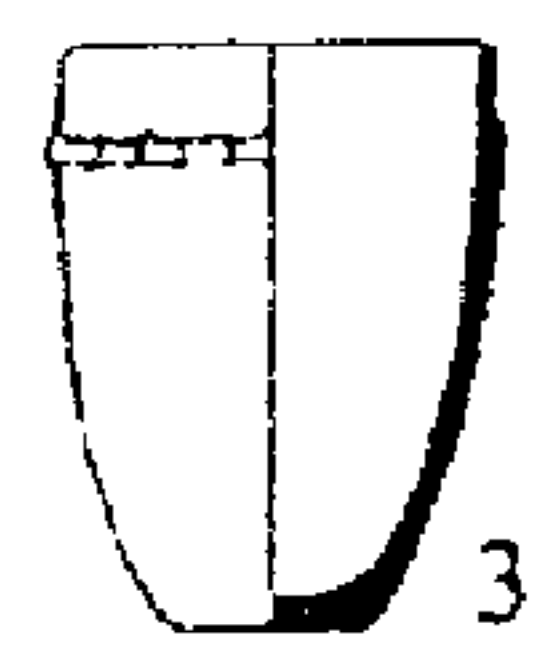
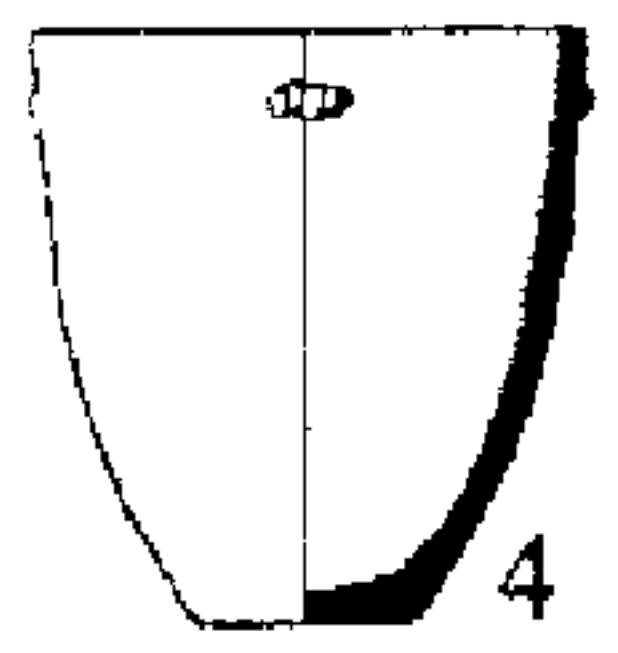
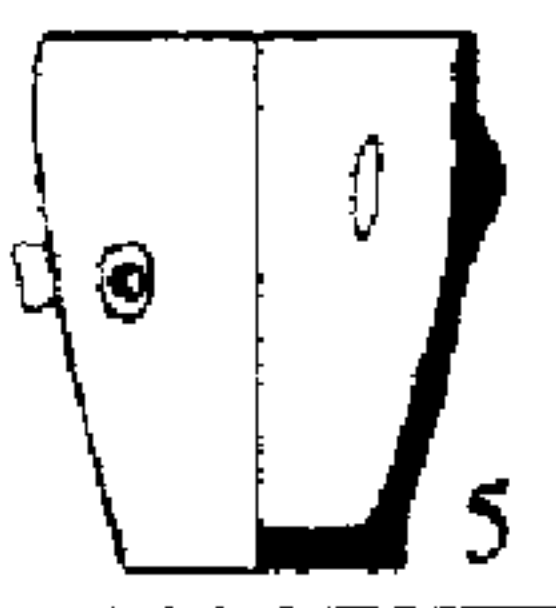
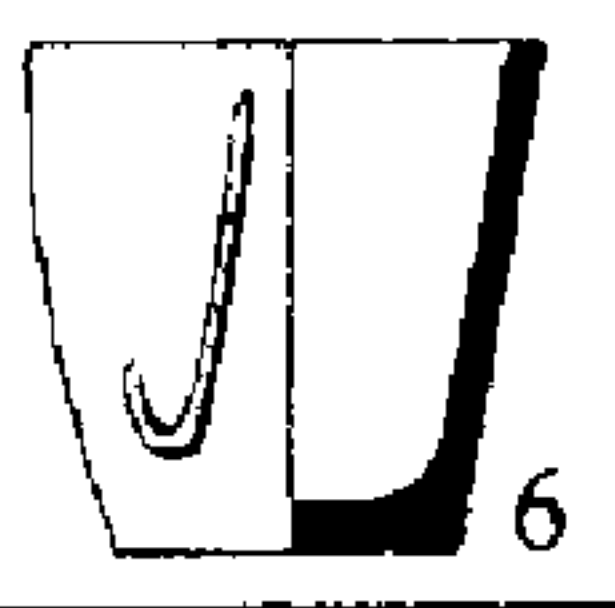
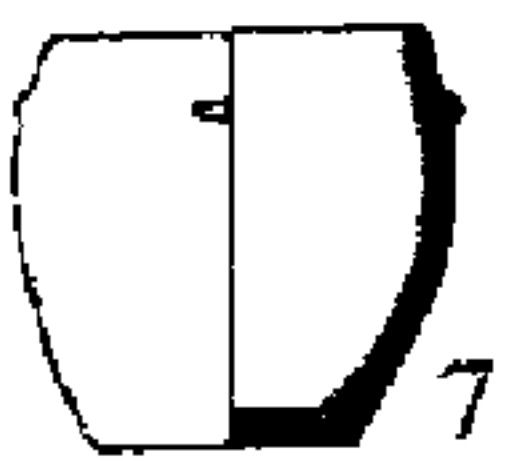
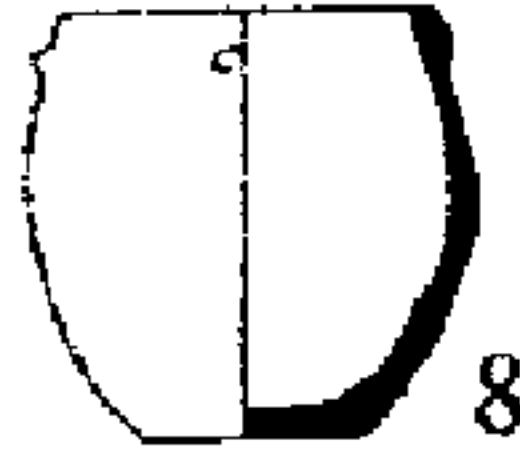

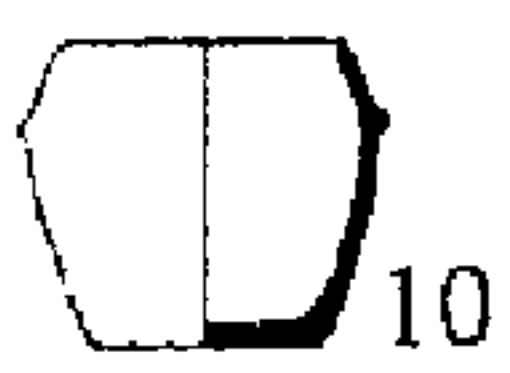
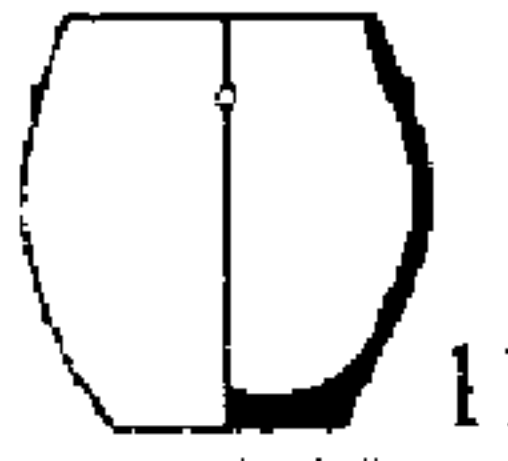
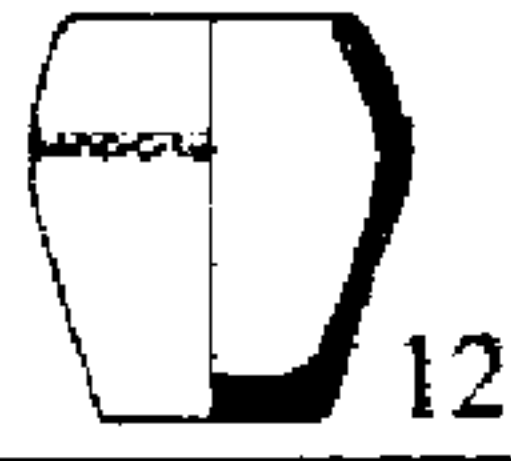

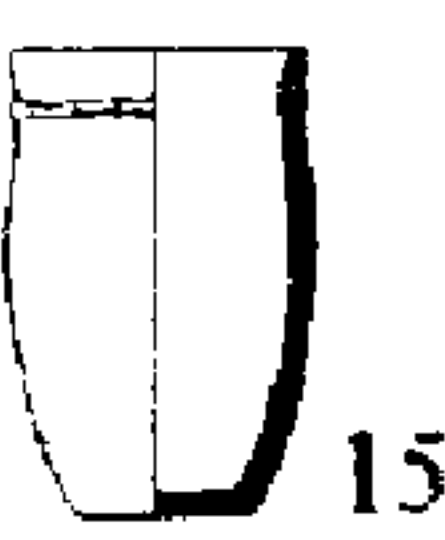
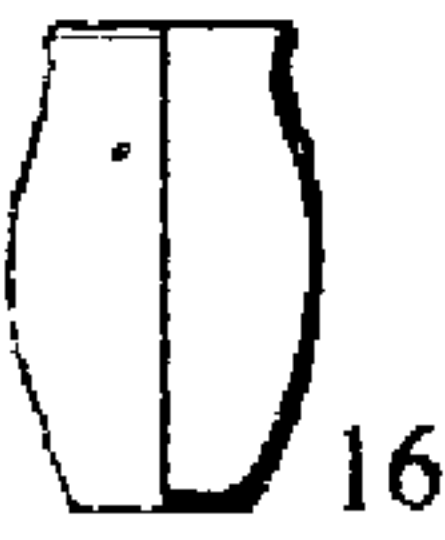
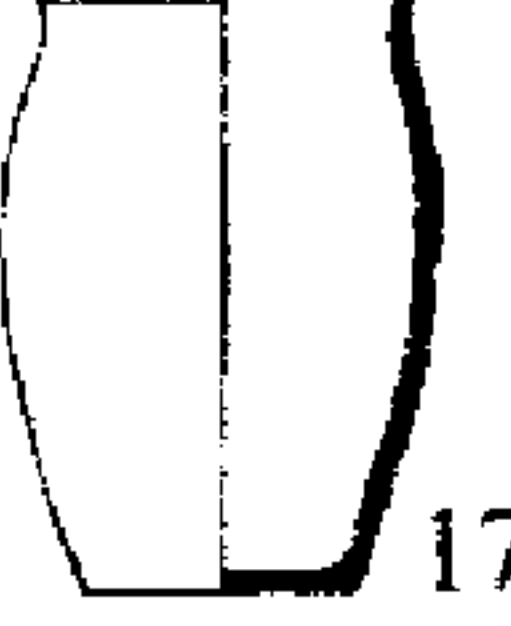
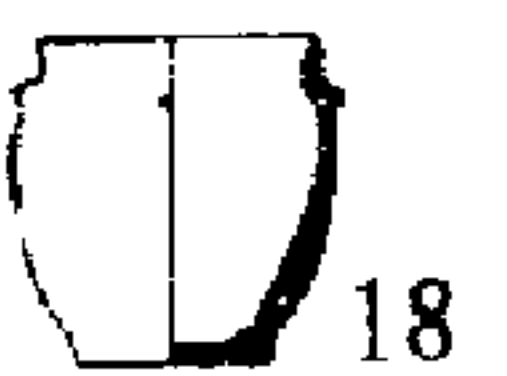
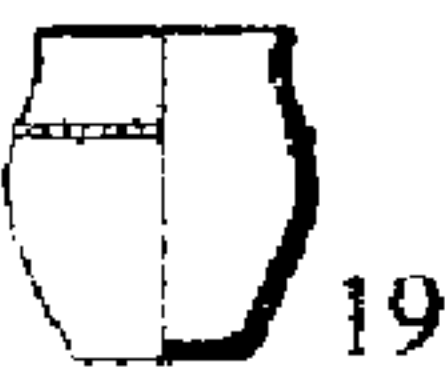

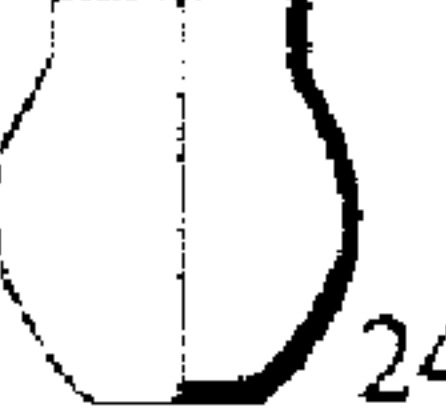

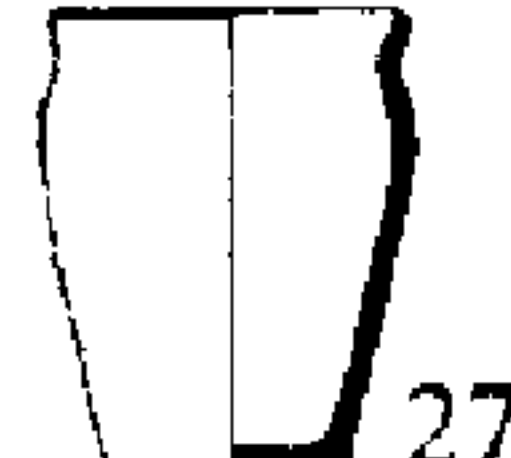
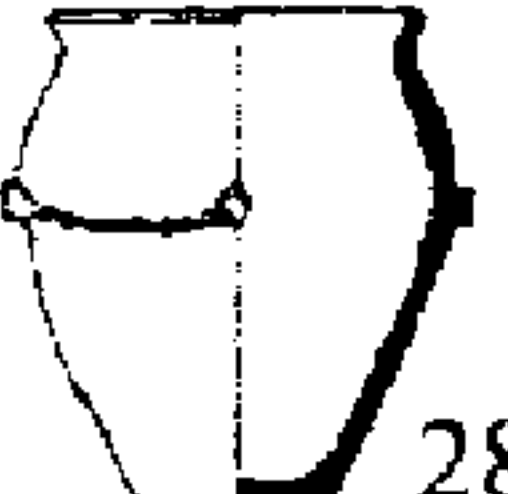
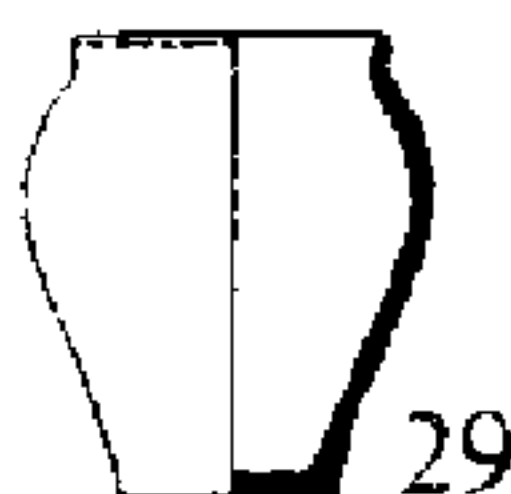

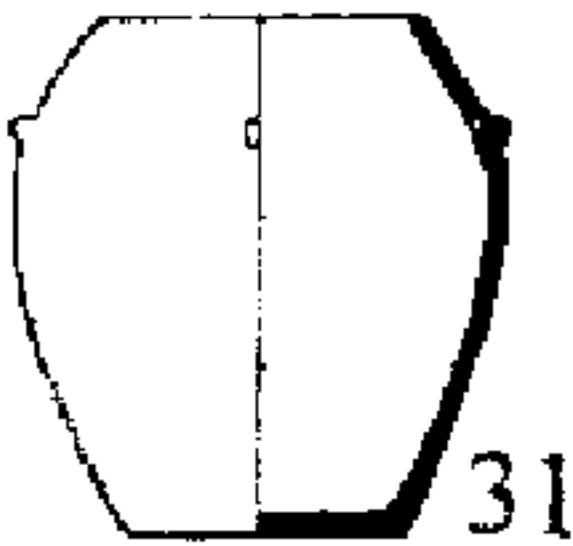
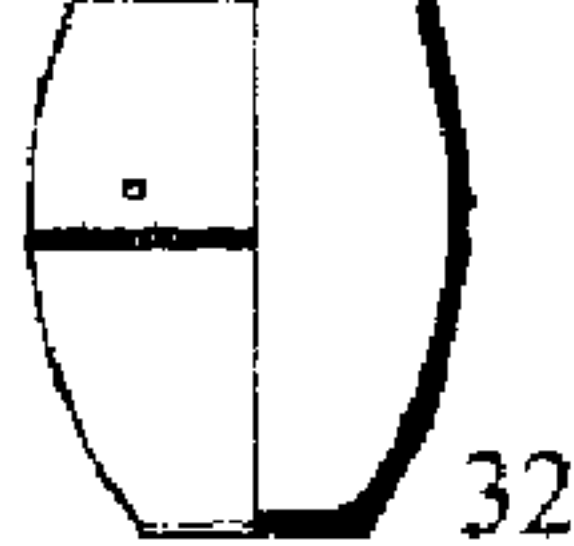
XII- поч. VIII ст. до н.е.	VIII-сер. VI ст. до н.е.	сер. VI-IV ст. до н.е.	III-сер. I ст. до н.е.	сер. I ст. до н.е. - I ст. н.е.	II-IV ст. н.е.
 1	 2	 3	 4	 5	 6
 7	 8	 9	 10	 11	 12
 13	 14	 15		 16	 17
	 18	 19	 20	 21	 22
		 23	 24	 25	
				 26	 27
				 28	 29
		 30	 31	 32	

Рис. 1. Порівняльна таблиця основних форм ліпної кераміки фракійців Верхнього Потисся
XII ст. до н.е. - IV ст. н.е.

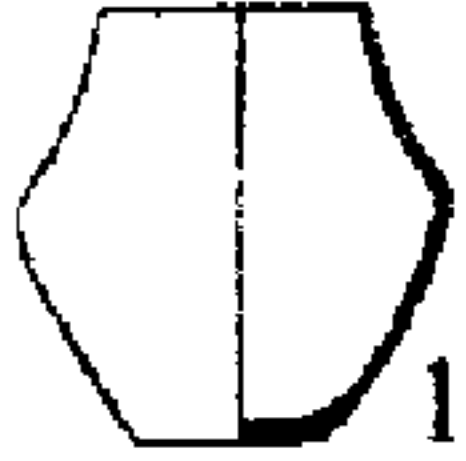
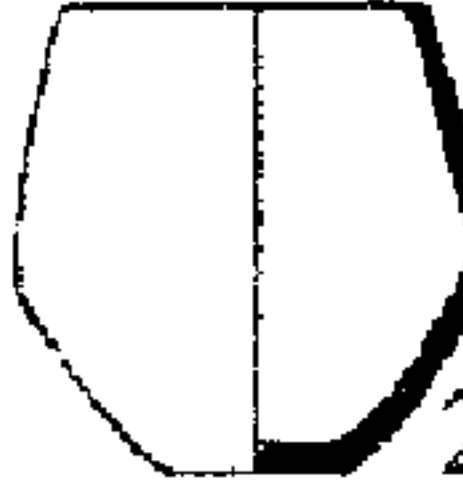

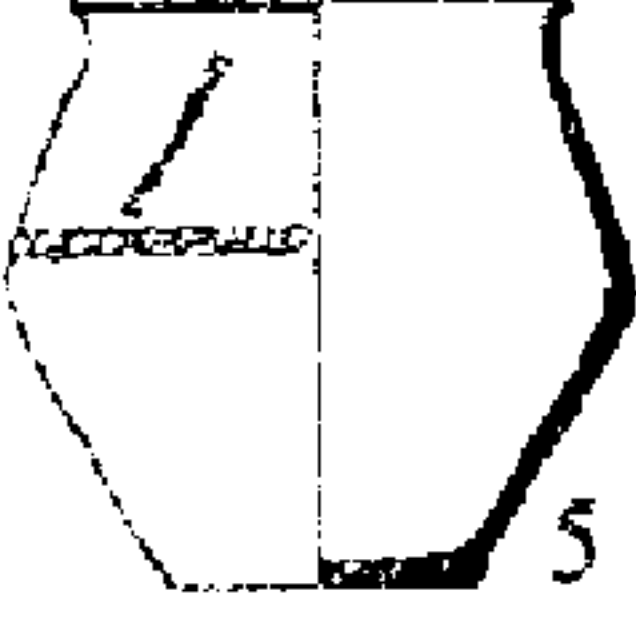
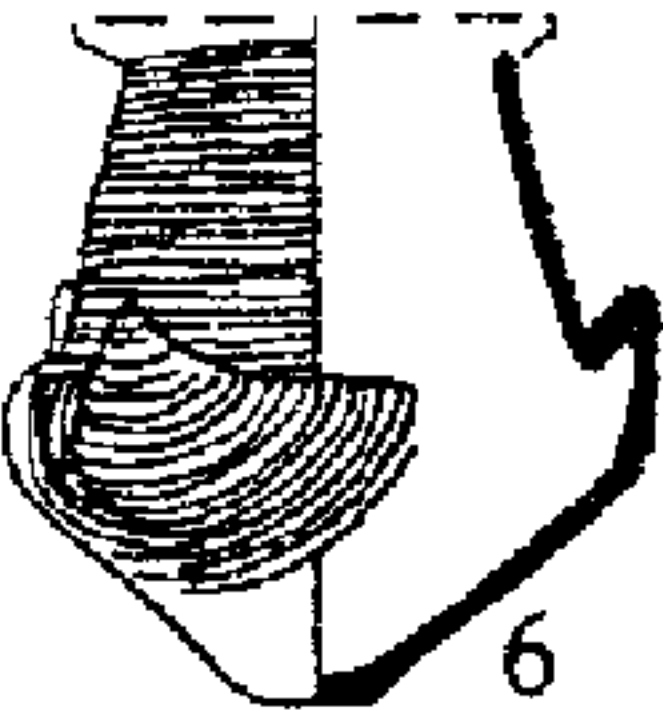
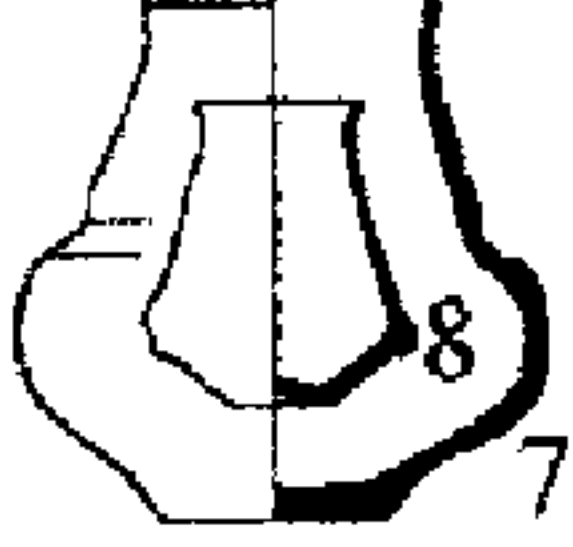
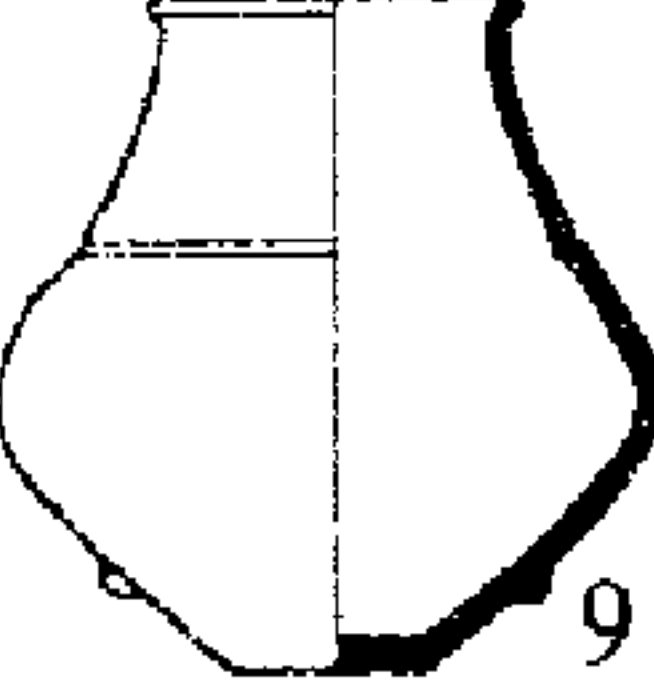

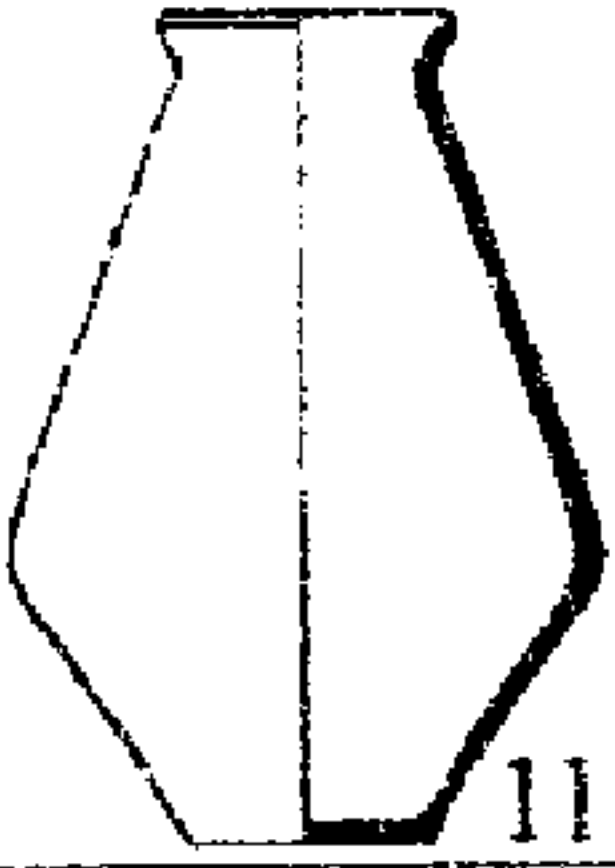
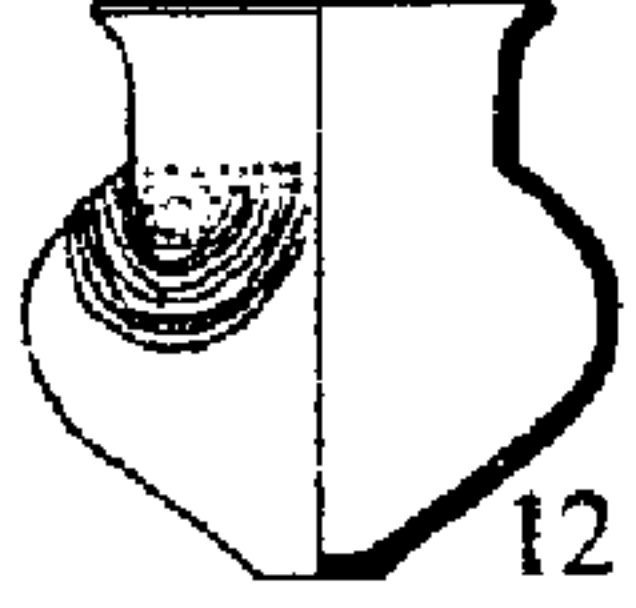
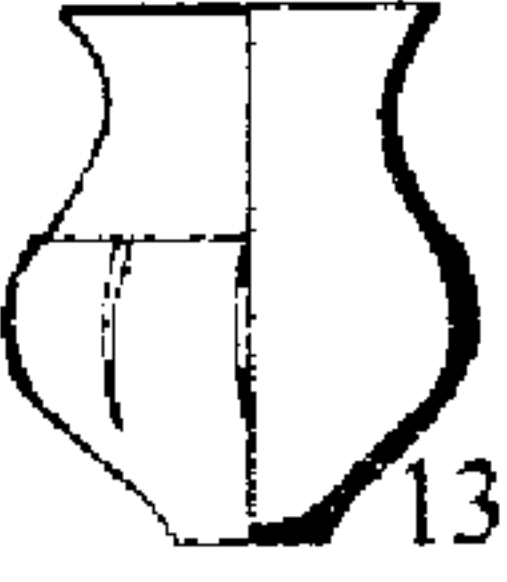
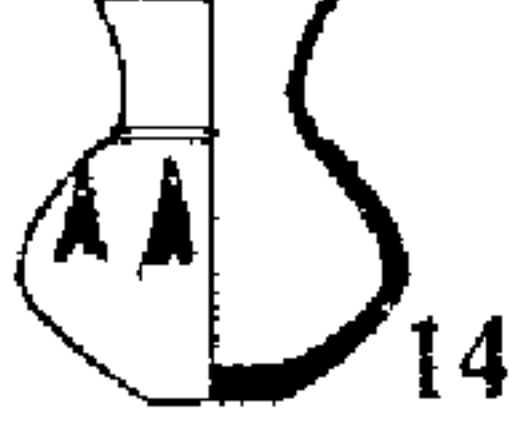

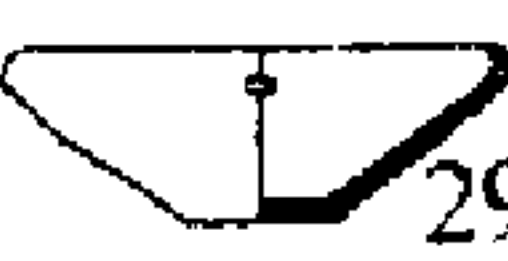

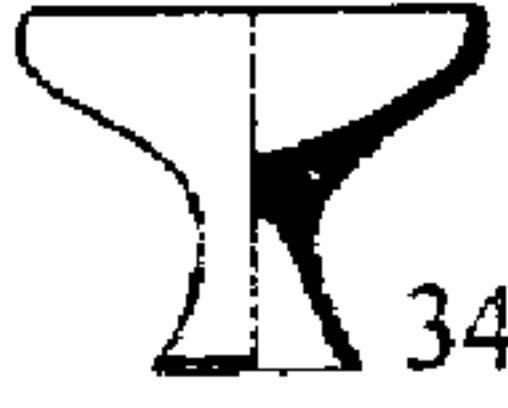

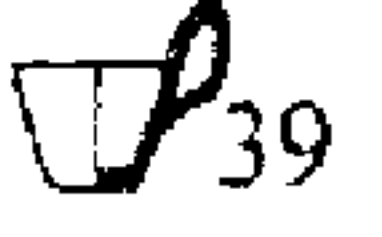

XII - початок VIII ст. до н.е.	VIII-сер. VI ст. до н.е.	сер. VI - IV ст. до н.е.	III - сер. I ст. до н.е.	сер. I ст. до н.е. - I ст. н.е.	II - IV ст. н.е.
					
					
					
					
					
					
					
					
					
					

Рис.2. Порівняльна таблиця основних форм ліпної кераміки фракійців Верхнього Потисся XII ст. до н.е. - IV ст. н.е.